

GYÖNGYÖSI ISTVÁN: MÁRSSAL TÁRSOLKODÓ MURÁNYI VÉNUS

A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Jankovics József és Nyerges Judit, az utószót írta Jankovics József, Budapest, Balassi Kiadó, 1998, 202 l. (Régi Magyar Könyvtár: Források, 8).

**GYÖNGYÖSI ISTVÁN: PORÁBÚL MEGÉLEDETT FŐNIX
AVAGY KEMÉNY JÁNOS EMLÉKEZETE**

A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Jankovics József és Nyerges Judit, az utószót írta Jankovics József, Budapest, Balassi Kiadó, 1999, 299 l. (Régi Magyar Könyvtár: Források, 10).

Gyöngyösi-reneszánsz – Gyöngyösi-szövegek nélkül: így jellemezhetnénk az utóbbi évtizedek paradox helyzetét, amelyet most a Balassi Kiadó és főleg a sajtó alá rendező Jankovics József jóvoltából folyamatosan megjelenő, megbízható szövegű, modern Gyöngyösi-kiadások tesznek lassan feledhetővé. Épp jókor, mert a 80-as években nekilendült Gyöngyösi-kutatás (gondolok itt elsősorban Kibédi Varga Áron, Gyenis Vilmos, Kovács Sándor Iván és Porogi András tanulmányaira) a 90-es évek második felére megtorpant. R. Várkonyi Ágnes per-újrafeltevő, vitairat-szerű monográfiája után (1987) csak néhány kisebb résztanulmány született Gyöngyösi költészetének német párhuzamairól (Dreschler J. Attila), szójátékairól (Varga Andrea), Berzsenyi műveire gyakorolt hatásáról (Kőrösi Imre); valamint két leltár a *Murányi Vénus* és a Kemény-eposz narrátori megszólalásairól (Tóth Anna Sára, Szücs János). Nagyobb lélegzetű tanulmány csak Márton László tollából kerekedett ki (Liget, 1998/2), aki az R. Várkonyi Ágnes által kijelölt csapáson haladva indult újból a *rejtőzködő Murányi Vénus* keresésére.

Sajnos a nagy nekifutás ellenére kevés sikerrel járt: csak annyit sikerült belőle feltalálnia, amennyit már R. Várkonyi Ágnes is kinyomozott. Mégis jelzés értékű Márton László tanulmánya: felbuzdulva az „egyetlen komoly” és „igen radikális” történészi *Murányi Vénus*-újraértelmezésen, egy posztmodern Gyöngyösi-kép megkonstruálására tett javaslatot. Szinte szó szerint azokat a fogalmakat használta Gyöngyösi szövegeinek interpretálásakor, amelyekkel Umberto Eco az általa „hermetikus szemiózisnak” (lásd *I limiti dell'interpretazione*) nevezett dekonstrukciós gondolkodásmódot jellemezte: „minden mozzanat jelentésének megvan a nyílt és rejtett oldala [...] bármelyik jel (persze összekapcsolódva más jelekkel) bármikor széthullhat a tetszőlegesen szaporítható jelentések halmazává” (Márton László). Nos, a recenzióírónak nem lehet célja, hogy a rejtvény-labirintusokban előszere-ttel bolyongók kezébe valamiféle clavis universalist adjon, segítő a kifelé vezető út megtalálását. Mindössze arra szeretne figyelmeztetni, nem biztos, hogy használ a Gyöngyösi-művek értelmezésé-

nek ez a gnosztikus, Jankovics József szóhasználatával élve „ezoterikus olvasat”. Nem, mert „szellemességével” és „impozánságával” elzárhatja a termékenyebbnek ígérkező kérdésfeltevések elől az utat. Jellemző lehet e tekintetben az, hogy az R. Várkonyi Ágnes könyvéről született recenziók is főleg az allegorikus-gnosztikus interpretációt részesítették nagyobb figyelemben, miközben elsikkadt a könyv egyik legérdekesebb és számos továbbgondolandó problémát felvető fejezete (*Vénus is kacagta*), melyben a szerző Gyöngyösi népi kultúrába való ágyazottságát és a *Murányi Vénus* regényességét vetette fel. Mindemellett az irodalomtörténészek csendesebb lelkesedéssel fogadták az R. Várkonyi Ágnes által sugallt értelmezést. Ebbéli fenntartásainak Jankovics József is hangot adott az utószóban: „Ha nem tagadjuk is ilyen ezoterikus olvasat és interpretáció lehetőségét és jogosságát, sőt nagyon szellemesnek és impozánsnak tartjuk a hatalmas filológiai apparátussal igazolt gondolatsort, mégsem tehetjük, hogy hangsúlyosan fel ne hívnánk a figyelmet az ajánlásban nyíltan megfogalmazott szerzői intencióra: »...Vénusnak és Mársonak tulajdonítván az murányi dolgoknak szerencsés végbenmenetelét, de nem ok nélkül, mert az régiek az Vénust szerelem istenasszonyának s Márst vitézség istenének tartották, én is az Vénuson szerelmet s Márson vitézséget értek írásomban: valóságos dolognak tartván, hogy ezen Nagyságtok cselekedete az Vénus és Márson, azaz szerelem és vitézség segedelme által mentek végben, az vitézséget az szerelem, az szerelmet az vitézség bátorítván, amaz vers szerént: *Mars animare solet Venerem, Venus inclyta Martem*, azhonnét Márssal társolkodó Murányi Vénusnak

neveztem munkámat is«...” (198–199.) Nos, reméljük, hogy az új, a mai textológiai gyakorlatnak és kívánalmaknak megfelelő Gyöngyösi-szövegek hozzájárulnak majd a Gyöngyösi-kutatás (és a vita) újbóli fellendüléséhez. Annál is inkább, mert az alaphangot már Jankovics József is megadja a két műhöz írt utószavában.

Jóllehet a Gyöngyösi-oeuvre recepciójának és hatástörténetének a mai napig nincs monografikus igényű feldolgozása (az igazság kedvéért tegyük hozzá: a Zrínyiének sincs, jóllehet Klaniczay Tibor már 1964-ben sürgette annak megírását), ennek ellenére szinte nincs olyan, a 20. században íródott, Gyöngyösiről szóló tanulmány, amely ne tartalmazná az alábbi séma elemeit: Gyöngyösi híhetetlen népszerűségének hangsúlyozása a 18. század végéig, Zrínyi rovására; Gyöngyösi trónfosztása – Kazinczytól kezdődően majd másfél évszázadon keresztül – Riedl Frigyesnek, Beöthy Zsoltnak, Gyulai Pálnak és nem utolsósorban Szerb Antalnak köszönhetően. Aztán a kép árnyalása: e kórustól elűt Toldy, de főleg Arany hangja, jóllehet ők sem emelik vissza Gyöngyösit a régi fénybe. A rehabilitálás csak a századelőn kezdődik meg, főként Badics Ferenc szövegkiadói munkásságának köszönhetően. Ekkor már nemcsak az irodalomtörténészek (Horváth János, Trencsényi-Waldapfel Imre, Turóczi-Trostler József), hanem a nyugatos költők is (Kosztolányi, Radnóti) – Babits kivételével – felfigyelnek Gyöngyösire. De hiába minden: hiába Bán Imre briliáns Gyöngyösi-fejezete az irodalomtörténeti kézikönyvben, hiába a 80-as években fellendülő Gyöngyösi-kutatás, a Badics-féle kritikai kiadás utolsó kötete után (1937) hatvanegy évig nyomtatásban nem jelent meg Gyöngyösi-mű.

Ezt a recepciótörténeti sémát Jankovics József is felvázolja a *Murányi Vénushoz* írt utószavában, és teszi is azt teljes joggal, hisz szinte egyetlen régi magyar szerzőnk esetében sem ennyire nyilvánvaló, hogy a mű megértéséhez nemcsak annak szövegét, hanem hatás- és recepciótörténetét is ismernünk kell. Hisz a recepció folyamán nemcsak az értelmezések változnak, hanem maga a mű is átalakul. Különösen igaz ez a *Murányi Vénus* szövegére. Csécsi Zachariásnak köszönhetően ugyanis „teljes két évszázadon át (1702–1904) a kolozsvári kiadás elrontott, teljesen hamis szöveg forgott újabb meg újabb lenyomatokban az olvasók kezében” (Badics Ferenc). Ez alapján mondott véleményt Kazinczy, Toldy, Riedl Frigyes, Beöthy, de ezt használta Arany János is Gyöngyösi-portréjának felvázolásakor. Jankovics a szövegkritikai jegyzetekben regisztrálja, hogy az 1702–1904 közötti kiadásokból összesen 48 strófa tűnt el, és ugyanakkor keletkezett hat új és két átírt versszak. Hogy milyen stílusban születtek ezek az újra- és átírások, arra elég idézni a már említett „filológiai orgyilkos”, Csécsi Zachariás strófáját:

Itt látták nagy sokan Esopus tükörét,
 Fejérült testének megfonnyadott bőrét,
 A minden kéjén-is őszszel tarkás szőrét,
 Félelemmel vitte ki-vont csonka törét.

(E strófát Jankovics nem a *Murányi Vénus* kiadásában, hanem az *Ex occidente...* című kötetében idézi.)

Abban megegyeznek irodalomtörténe-szeink, hogy ez a „Gyöngyösi stílusától elütő” strófa „nagyon ízléstelen”. Természetesen nem akarok Csécsi védelmére kelni, de beavatkozásának recepciótörténeti szempontból jelzés értéke van. Már

azon is lehetne vitatkozni, hogy mennyire üt el Gyöngyösi stílusától és mennyire ízléstelen, hisz a *Csalárd Cupidóban*, a *Florentina*-drámában vagy a *Mars és Bachus egymással való viaskodásáról* című művekben bőven található ehhez hasonló ízléstelenségeket. Azonkívül olyan epizódban (a meztelenül futkosó vénaszony) és szövegkörnyezetben fordul elő, melyből véleményem szerint stilisztikailag nem lóg ki. Ez a strófa áll előtte:

Mások megszólítván, veszi magát észre,
 Míg egyebet kaphat az ruhátlan testre,
 Terenyét forgatja az középső lesre,
 Úgy futos az házban egyből más szegletre.

Már R. Várkonyi Ágnes is hangsúlyozta, hogy Gyöngyösitől nem áll távol ez a vérbő, szabad szájú, népi, karnevalisztikus komikum, melyet 18. század végi követői, a mesterkedők (Kováts József, Mátyási József, Poóts András stb.) még tovább fokoznak. Mindez Gyöngyösi műveinek egyfajta regényességet, valamint a „szóbeliség és a kéziratos irodalom bevett gyakorlatát”-ra (Gyenis Vilmos) utaló jegyeket kölcsönöz. Ezek a szövegek nem a fennkölt, arisztokratikus, hanem a populáris regiszterhez állnak közelebb. Épp ezért könnyen szálltak le a diákköltészet és a ponyva szintjére a 19. század elején. Talán azért sem sikerült mindeddig kellőképpen megmagyaráznunk 18. századi népszerűségüket, mert a fennkölt irodalom poétikai kategóriáit próbáltuk meg alkalmazni értelmezésükkor. A problémakör részletes kifejtésére e recenzió keretei között nincs lehetőségünk, de azért annyit szeretnénk megjegyezni, hogy sejtésünk szerint a Bahtyin által kidolgozott regénypoétikai modell segítségével sokkal termékenyeb-

ben megszólíthatók Gyöngyösi művei, mint az eddig alkalmazott interpretációs stratégiákkal.

A 18. századi Gyöngyösi-recepció egy középkori, a szóbeliségre és a kéziratos irodalmiságra jellemző szövegmobilitást éltet tovább: „életében művei túlnyomórészt csak kéziratos formában terjedtek” – állapítja meg Gyenis Vilmos. Ezeket a szövegeket inkább fel-, mint elolvasták. „A kéziratról olvasók és a másolatok olvasói más igényekkel fordultak a műhöz, mint a nyomtatott irodalom részesei, s Gyöngyösinek magának is számítani kellett erre. Emitt még a változtatásnak és alakításnak nagyobb lehetőségei voltak adottak, s mint maga is tapasztalhatta, a kortársak éltek is e lehetőségekkel. Amott, a nyomtatott irodalom vonatkozásában gyökeres fordulat következik be; a 18. századtól nagyszámú kiadásban megjelenő művek többé-kevésbé megkötött szövegei az olvasóra hatás modernebb lehetőségeit nyújtják, bár még ekkor sem szűnik meg a kéziratos terjesztés” (Gyenis Vilmos). Nem csoda hát, ha Gyöngyösi szövegeit át- meg átírták, csonkolták, bővítették, rontották-bontották. Nem ártana megvizsgálni, hogy egyedi esettel állunk-e szemben, vagy más ismertebb 17. századi szerzők esetében is hasonló-e a helyzet? Csak egy példát említek: a nagy rivális, Zrínyi szövegeinek, igaz, kisebb mértékű, átírására is találunk példát: 1676-ban a *Syrena*-kötet királyepigrammainak számát bővíti az ismeretlen másoló, hogy az *Áfium* újrátírásairól ne is beszéljünk. A kérdés csak az, hogy a mai textológia és filológia miként viszonyul ehhez az állapothoz. A Bernard Cerquigliniék által meghirdetett *új filológia* nem tart minden, az alapszövegről készült és netán átírt másolatot szöveg-

romlásnak: mindenik az adott szöveg újabb és újabb konkretizációja.

Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy a *Murányi Vénus* esetében az összöveget minél tisztábban és teljesebben rekonstruálni kell. Ezt a munkát Badics Ferenc jórészt már elvégezte. Természetesen 80 év alatt (a Badics-féle kiadás – a kritikai kiadás első köteteként – 1909-ben, majd önállóan 1914-ben jelent meg) ez a kiadás már elavult. Ugyanakkor Jankovics József abban a szerencsés helyzetben volt, hogy egy olyan editio princeps-példányt használhatott (jelenleg a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában található), „mely feltétlenül megbízhatóbb szöveget nyújt”, mint a Badics által használt, marosvásárhelyi példány. A század elején Badics még három példányról tudott: 1. a marosvásárhelyi (ez ma is megvan, Jankovics is használta), 2. a nógrádacsai (Prónay Szilveszter tulajdonában volt), 3. a pesti (az akkori református kollégium könyvtárában), mely id. Ráday Gedeon könyvtárából került elő. Ez utóbbit Acsády Ignác Széchy Mária életrajzában megírásakor még használta, de 1892-ben Badics már nem tudta megszerezni. Filológiai szempontból kétségkívül a debreceni példány a legértékesebb, „ugyanis [e kötetben] az egykorú kézzel írt néhány javítás mellett a vaskosabb hibák korrekciója nyomdai szedés beragasztásával történt! Vagyis a nyomda, észlelvén a súlyos, az értelmezést is zavaró hibákat, vagy akár a szerző kifogásait figyelembe véve, megpróbálta menteni a menthetőt, s hibajegyzéket készített, de azt nem a szokásos módon csatolta a kötethez, hanem, esetleg nem is minden példányba, a megjobbított alakot beragasztotta a megfelelő helyre. Ezáltal a marosvásárhelyi példánynál jóval

autentikusabb szöveget vehettünk alapul. Ilyen szöveg lehetett a Teleki Téka példányának olvasója-emendálója birtokában is, mivel a beragasztások szövegét majdnem hiánytalanul átvette, s fontos helyeken másként sohasem javított! Van olyan korrekciója is, amely inkább ejtési, nyelvjárási változatot ad többletként, de ezek főleg a javítóra jellemzőek, nem az eredeti szöveghez közelítenek, így szempontunkból közömbösek. Felfedezhetünk egy-két nyilvánvaló, apróbb sajtóhiba-korrekciót is, melyeket a debreceni példány nem regisztrál” (179–180). A marosvásárhelyi példány „olvasója-emendálója” lehetett akár a Kemény-eposzt is sajtó alá rendező Kovásznai Sándor, hisz a *Murányi Vénus* kiadását is tervezte. Az is valószínűnek látszik, hogy a javított példányt Ráday Gedeon küldte meg neki. Természetesen mindez csak feltételezés marad mindaddig, amíg elő nem kerül a Ráday-féle példány, vagy ki nem derül, hogy milyen kapcsolat van a debreceni, valamint a Badics által regisztrált másik három példány között.

Mindenesetre Jankovics József minden eddiginél jobb szövegkiadást tett le az asztalra, még akkor is, ha a sorozat jellegéből adódóan nem a kritikai kiadás igényével lépett fel. Badics szövegét három szempontból javította: „1. a debreceni példány ragasztásos és kézírásos javításainak érvényesítése; 2. a kritikai kiadás saját sajtóhibáinak korrigálása; 3. Badics téves, szükségtelen, indokolatlan, illetve általunk el nem fogadott emendációinak megszüntetése” (182). Így olyan szöveg született, mely egyelőre szükségtelenné teszi egy újabb kritikai kiadás megjelentetését. Főleg, ha figyelembe vesszük a mintaszerű szövegmagyarázatokat és tárgyi jegyzeteket, melyekbe Jankovics mindmennyi

önálló kidolgozást igénylő tanulmány magvait hintette el. Mit is tartalmaznak e jegyzetek? A mitológiai nevek és helyek frappáns és rövid magyarázatát a források megjelölésével, az imitációs helyek regisztrálásával, szó- és névmagyarázatokat, valamint történeti tárgyú és művelődéstörténeti jellegű megjegyzéseket (megtudjuk például, hogy a korban az uborkát hatékony szerelemgerjesztőnek tartották). Különösen fontos és nélkülözhetetlen a további kutatások számára az imitációs helyek pontos és rendszeres összegyűjtése. Így már az első pillantásra is megállapítható, hogy a magyar szerzők közül Gyöngyösi elsősorban Balassit (a Kemény-eposzban mellette még Zrínyit is) imitálja. Azt a további kutatásoknak kell tisztázni, hogy van-e eltérés az antik (Ovidius, Vergilius, Homérosz) és a korabeli magyar szerzők imitálásában. Annyi már most is megállapítható, hogy a magyar szerzőktől elsősorban szintaktikai alapstruktúrákat, szó- és mondat szerkezeteket, ritmikai és rímképleteket vesz át. Az átvett szövegrészek zökkenőmentesen belesimulnak az új szöveg nem csak szintaktikai vagy ritmikai, hanem szemantikai struktúrájába is, mely ezáltal integrálja az idegen szövegrészt, az eredeti jelentés lineáris kölcsönvételével. A két szöveg – imitált és imitáló – között egymást szemantikailag megvilágító, értelmező kölcsönviszony nincs. A modellként használt szöveg pusztán olyan jól bevált, virtuális keretek tárháza, amelyeket bármikor kölcsön lehet venni egy másik szöveg megalkotásakor. Ezzel szemben az antik szerzők szövegeinek újraírásában Gyöngyösi ugyan nem mindig, de néha eltér a fenti imitációs technikától. A széltől fogant ló toposzának imitálásában például nem egyszerűen kitölt

egy virtuális képletet, hanem a képlet elemeinek megváltoztatásával egyben az elemek közti viszonyt is átalakítja. Egy eposzi kelléket és egy toposzt (seregszemle, széltől fogant ló) az addig megszokott szabályoktól eltérően nem odaillő környezetben szerepeltet. Így a Kemény-eposz egy helyén nem hőszok, hanem kutyák seregszemléjét látjuk, és nem e hőszok lovai, hanem a kutyák „fajzottak szelektől”. Gyöngyösi alacsonyabb szintre szállít, lefokoz, a virtuális képletet ezáltal úgy tölti ki, hogy a szöveg esztétikai minősége is megváltozik: fenségesből alantásba, komikusba fordul. De nem azért, mert a keretképlet elemei önmagukban fenségesek vagy alantások lennének (lovak fenségesek – kutyák alantások), hanem mert a képlet egy elemének kicserélésével a fennkölt műfaj által implikált jelentés-séma belső viszonyait rendezi át. A komikus hatást csak fokozza, hogy a kutyák neveit a fennkölt irodalomból, Ovidius és Vergilius műveiből (ezt Lukácsy Sándor előtt már Kovásznai is felfedezte) kölcsönzi Gyöngyösi. Ez a fajta imitációs technika nem csak egy adott szerző egy bizonyos modellszövegével hozza értelmező, magyarázó viszonyba az imitáló szöveget, hanem a műfajilag kanonizált szövegek egész sorával. Az imitált szöveg hely már nem simul bele lineárisan az átvevő szöveg szemantikai struktúrájába, hanem valamiképpen megzavarja azt.

A *Porábúl megéledett Főnix* szövegének a története sem kevésbé kalandos, mint a *Murányi Vénusé*. A mű V. Windisch Éva szerint már 1670-ben kész volt, hogy aztán „elidegenítettén” a szerzőtől, oly helyre kerüljön, „azhonnét nehezen lehetett megéni” visszaszereznie. Végül a szerzőnek, jóllehet „igen elrongyollottan

és némely részének valahol elmaradásával”, sikerült újból szert tennie rá, hogy 1693-ban nyomtatásban is megjelenhessen. A „szövegromjaiból újjáépített” (Jankovics József) Kemény-eposzból mégis kimaradt 31 strófa. E tekintetben azonban a *Porábúl megéledett Főnix* szerencsésebb volt a *Murányi Vénusnál*: már a 18. század filológusai felfigyeltek a hiányra, és Dugonics az 1796. évi kiadásában pótolta is azt. Irodalomtörténészeink mindeddig azon a véleményen voltak, hogy a Zrínyi *Áfiumának* hatását magán viselő 31 strófát, politikai megfontolásból, maga a szerző hagyta ki. Jankovics József azonban meggyőzően kimutatja, hogy „a cenzúra nem annyira a szerzőt, mint a – főleg protestáns – nyomdász-tipográfust fenyegette súlyos következményekkel” (285). A szövegcsontkítás tehát a nyomdász, Brewer Sámuel kezdeményezésére (persze nem kizárt, hogy a szerző tudtával) következett be.

Jankovics a jelen kiadáshoz ugyanazokat az editio princeps-példányokat használta, mint Badics Ferenc: Ráth György példányát, mely a kötet végére nyomtatott, Gyöngyösitől származó hibajegyzéket, illetve tollal végrehajtott egykorú korrekciókat tartalmaz; valamint a Ráday Gedeon által Kovásznainak megküldött hiányos, de kézírással kiegészített példányt (jelenleg mindkettő az MTA Könyvtárban). Mégis több javítanivalója akadt, mint a *Murányi Vénus* esetében. A javítások ez esetben is három okra vezethetők vissza: „1. az MTA Könyvtára Badics által is használt példányának [...] – minden bizonnyal Gyöngyösi utólagos korrekcióit megjelenítő – ragasztásos nyomtatott, illetve kézírásos javításainak figyelembevétele; 2. a kritikai kiadás sajtóhibáinak kiiktatása; 3. Badics téves, szükségtelen,

indokolatlan, illetve általunk el nem fogadott emendációinak megszüntetése és az eredeti szövegállapot visszaállítása” (266).

Végezetül néhány szó erejéig szólnunk kell a Kovásznai által sajtó alá rendezett, de kéziratban maradt Kemény-eposzról is. (Jelenleg két példánya ismeretes: egy a marosvásárhelyi Teleki Tékában – autográf – és egy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban – nyomtatásra előkészített, sajtókész másolat.) Régi magyaros körökben néha fel-felbukkant az a nézet, hogy Kovásznai szövegét és jegyzeteit ki kellene adni (az előszót és néhány részletet már közölte Kocziány László). Nos, Jankovics szövegkiadása ezt már teljességgel feleslegessé teszi, mert Kovásznai jegyzetei és szövegkritikai megjegyzései semmilyen többletértékkel nem bírnak Jankovics mintaszerű jegyzetapparátusa és szövegmagyarázatai mellett. Kovásznai jegyzetei, mivel filológiai értéküket már elvesztették, legfeljebb recepciótörténeti szempontból lehetnek még érdekesek a további kutatók számára: egyrészt azért, mert Kovásznai a korabeli retorikai oktatás eszköztárával értelmezte Gyöngyösi szövegét, másrészt azért, mert néhány, Jankovics és az eddigi szakirodalom által nem regisztrált imitációs helyet tüntet fel. Arra Jankovics József is kitűnő érzékkel tapintott rá a Kemény-eposzhoz írt utószavában, hogy Gyöngyösi ezen szövegének egyik legtermékenyebb értelmezési módja a retorikaközpontú elemzés lehet. „A legfontosabb és legáltalánosabb szöveg- és rendszer-szervező elemet”, az ismétlést vizsgálva példákat hoz az *anadiplózisra* (a szöveg-egység végének ismétlése a következő szöveg-egység elején), az *anaforára*, a *klimaxra*, a *palinódiára* stb., Gyöngyösi „nyelvi, képalakító és – igaztalanul sokat

kárhozottatott – szerkesztői tehetségét” igazolandó (297). Lássunk néhány retorikai alakzatot Kovásznai gyűjtéséből is:

Nagy gyözdemednek azonban örülvén,
Leborul orcával elődben kigyövén,
Most fogott foglyaid nem mind foglyok lévén,
Azok között törödben sólyom is kerülvén.

(II/III/44)

A mai filológiai érzék számára már csak az nyilvánvaló, hogy itt szójátékról van szó, de Kovásznai és persze Gyöngyösi idejében is ez még iskolában tanított retorikai alakzat. Kovásznai így kommentálja: „Vagyon pedig itt igen szép *figura*, vagy tzipra szólás, melyet a Rhétorok így hívnak: *Ploce*, és abból áll mikor azon egy szó többször tétetik, de különböző értelemben.” Vagy:

Örülést, bánkódást kever színe egyben,
Mosolygást, könyvezést látnál itt egy szemben,
Víg is, s kedvetlen is, derül s borul ködben,
Gyön s megy a fák között, mert vala a kertben.

(II/V/4)

Íme Kovásznai megjegyzése: „Az ortzájának színe örömet és bánatot mutat egyszer s mindenkorra. Vagyon a régi poétáknál egy *figura*, mely *Hypallage*-nak nevezetik, mely a szónak olyan megfordítása, hogy éppen ellenkező módon látassék valami mondatni, mint a miképpen a dolog vagyon valósággal.”

Talán még ennél is fontosabbak Kovásznai azon megfigyelései, amelyek olyan hosszabb, leíró jellegű szövegrészek retorikai megkomponáltságára hívják fel a figyelmünket, melyeket – főleg múlt századi irodalomtörténeiszink – felesleges, közhelyekkel zsúfolt betéteknek tartottak.

Íme egy példa:

Az hirtelen dolgok nemigen állandók,
Amely hamar lesznek, oly hamar romlandók,
Kik illő idővel észre jutandók,
Azok tartnak, s azok végig maradandók.

Amely fa a tavasz első nyílására
S az új verőfénynek múltó sugarára
Bimbózik, s virágot vész mindjárt magára,
Elfagy, s a gazdának nincs semmi hasznára.

A szeretetnek is így időtlensége
Hamar romlik, s meghül kezdett melegsége:
Ha üdös tanácson épül reménsége,
Jól kezdett dolgának úgy léssen jó vége.

(I/IV/5–7)

Kovácsnai ezt így értelmezi: „Nagy mestere Gyöngyösi az ékesen szólás mesterségének, annak a résznek, melyet a *Rhétorok Genusnak* vagy *Thesisnek* neveznek, mikor az író elhagyván egy kevésbé a materiáját közönséges dologra felmegyen, és úgy száll alá a keze között lévő materiára, mint itt is cselekszi a Poéta, mert elsőben a hirtelen dolgoknak állhatatlanságokat, de amely későbbre lesznek azoknak állandóságokat említi, és azt a tavaszi gyümölcsfákról vett hasonlatossággal világosítja, osztán szabja a szeretetre, és utoljára úgy száll le az Anna szeretetére, s késő válaszára.”

Kovácsnai retorikai interpretációja azért lehet érdekes még a további Gyöngyösi-kutatás számára is, mert azon a nyomvonalon halad, melyet Gyöngyösi maga jelöl ki a Kemény-eposzhoz írt ajánlásában (*Az Olvasóhoz*). E kritikátörténeti szempontból rendkívül jelentős, eddig is sokak (Bán Imre, Bitskey István, Tarnai Andor, Pirnát Antal, Kovács Sándor Iván) által méltott

szövegben Gyöngyösi, miközben a deák poétákra és orátorokra hivatkozva a magyar szépirodalmi beszédmód önállóságáért száll síkra, egyben saját műveinek egyik lehetséges értelmezési kulcsát is felkínálja. Ezen kijelentésünket épp Kovácsnai erősíti meg, aki anélkül, hogy ismerte volna a Kemény-eposz utószavát, ugyanazon poétikai és retorikai alakzatok jelenlétében látja egy adott szöveg költőségét, mint Gyöngyösi. Amikor a Kemény-eposz szerzője a *syncopéról*, a *syncretisről*, a *metatesisről* vagy a *verba novatákról* ír, még szerényen azzal érvel, hogy a „nem közönséges folyás szerint való” költői beszéd az, ami megkívánja ezen alakzatok alkalmazását. Kovácsnai viszont már (esztétikai) örömet érez, amikor sikerül egy-egy ilyen alakzatot feltalálnia. Ő nemcsak a versbeszéd szükség-szerű kellékeinek, hanem *szépnek* is tartja azokat. Ilyenkor nem is fukarkodik a dicsérő szavakkal: „Mert itt ismét avval a figurával él, amelyet az ékesen szólásnak mesterei *Dyatiposisnak* hívnak. Ilyent itt olyan szépet csinál, mellyel az egész régi poéták seregét kihíthatja, és minden újakat sokkal felül múl.” Vagy: „Olyan szép *Hypotiposis*, vagy eleven színekkel való lefestése a munkálkodó vasmíveseknek, hogy akit e meg nem illet, és csudára nem serkent, az bizonyára nem tudja mi légyen a szép.”

Végezetül szeretnénk felsorolni az eddigi szakirodalom által nem, de Kovácsnai által jelzett imitációs helyeket: I/III/31–33: Ovidius, *Átváltozások*, IX, 520; I/IV/2: Ovidius, *Szerelmek*, II, 19 és III, 4; II/IV/9–10: Ovidius, *Átváltozások*, I, 89; II/III/58: Ovidius, *Pontusi levelek*, IV, 3, 31–32; II/IV/35–37 (Kemény levele Lónyai An-

nához): Ovidius, *Pontusi levelek*, III, 5, 48, IV, 9, 41; II/V/40: Ovidius, *Átváltozások*, XV, 179–180.

Reméljük, hogy a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* és a *Porábúl megéledett Főnix* újbóli, minden eddiginél teljesebb és jobb kiadása új lendületet adhat a jövőbeni

Gyöngyösi-kutatásnak. Kíváncsian várjuk a sorozat újabb köteteit, melyek a szélesebb olvasóközönség előtt talán még kevésbé ismert és a szakma által még inkább elhanyagolt Gyöngyösi-műveket fogják tartalmazni.

Nagy Levente

A SZÍNJÁTSZÓ ISKOLA A XVII–XVIII. SZÁZADBAN. AZ ISKOLAI, A POPULÁRIS ÉS A HIVATÁSOS SZÍNJÁTSZÁS MAGYARORSZÁGON (BIBLIOGRÁFIA)

Szerkesztette Nagy Júlia, az anyagot gyűjtötte Kiss Katalin, Nagy Júlia, Budapest, Universitas Kulturális Alapítvány, 1998, 112 l.;

Kiegészítés a hasonló című bibliográfiához, szerkesztette Nagy Júlia, Miskolc, 2000, 7 l.

Harminc éve készült el a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében és jelent meg az Akadémiai Kiadónál a magyar irodalomtörténet nyolckötetes bibliográfiájának első része, mely a régi irodalmunkról (1772-ig) szóló tudományos kutatások jegyzékét tartalmazza, benne mintegy 300 tétel a magyarországi drámatörténetét, nagy többségében az iskolai színjátékokét.

A közelmúltban erről a témáról 654 címet tartalmazó könyvészeti összefoglaló látott napvilágot. Két esztendővel később újabb 77 adattal egészítette ki kiadványát a vállalkozás szerkesztője, Nagy Júlia. Az összesen 731 adatból mintegy ötödfélszáz „az újabban kiadott vagy feltárt tétel”.

Ez a tény a drámakutatásnak az utóbbi évtizedekben bekövetkezett nagymérvű fellendülését mutatja, melynek elindítója Staud Géza volt, és kiteljesedését az MTA Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztályától támogatott drámakutató csoport tervszerű adatfeltáró munkája, publikációs tevékenysége hozta meg. Egymás után láttak napvilágot forrás- és szövegki-

adásai, a felekezetek, a szerzetesrendek iskolai színjátszását taglaló kismonográfiák, tanulmánykötetek, melyek az 1988 óta intézményesített, háromévenként megrendezett drámatörténeti konferenciákon elhangzott előadásokat közölték. Se szeri, se száma a folyóiratokban, év-, emlékkönyvekben, más alkalmi kiadványokban napvilágot látott tanulmányoknak, dolgozatoknak, hosszabb-rövidebb cikkeknek. A bibliográfiát különösen értékké teszi számunkra az a tény, hogy új dokumentumtípusokból (kandidátusi, doktori értekezések, szakdolgozatok, egyes nagyobb könyvtárakban elérhető kéziratok) merített adatokkal is gyarapította ismereteinket.

A gyűjtőmunkát még egyetemi hallgatóként kezdte el Kiss Katalin és Nagy Júlia. Annak befejezését, a hatalmas anyag mutatózását, a szerkesztést Nagy Júlia végezte. Tudjuk, milyen óriási, alig megvalósítható feladat egy igényes bibliográfiát összeállítani. Főleg az iskolai színjátszás szerteágazó, számtalan tisztázatlan problémát tartalmazó témakörében nehéz az anyagot kiválasztani és utána elrendezni.